

ЗА ТЕЗИ, КОИТО ПРОЧЕТАТ... 250 години "История славянобългарска"

Иван Радев

С изключително удовлетворение посрещнах новината от страниците на в. "Словото днес" (бр. 31 от 22.12.2011 г.) за решението на ЮНЕСКО да включи в календара си 250-годишнината от създаването на "История славянобългарска". Това е един достоен юбилей, чрез който е естествено да привлечем вниманието на културната общественост в европейския свят. Налице са и реалните предпоставки за подобен мащаб на честването. Появилата се в средата на XVIII в. творба на Паисий Хилендарски стъпва върху видни авторитети на романоезичната и руската историография и кореспондира с редица идеи от програмата на Западноевропейското просвещение. Тя вече е предизвикала определен преводачески интерес извън България, на нея са посветени изследвания и оценки от видни специалисти-чужденци от миналото до наши дни (Ю. Венелин, В. Григорович, О. М. Бодянски, П. А. Лавров, Луи Леже, Енрико Дамияни, Артуро Крониа, Никола Радойчич, Рикардо Пикио, А. Н. Робинсон, Матей Матейч, Джеймс У. Кларк, Норберт Рандов, Предраг Матейч и др.).

Предстоящият юбилей обаче поражда у мен тревога по самото му протичане. Позволявам си я, защото като част от оредялата кохорта на възрожденците, събитието лично ме занимава не от днес - от година на бюрото ми са редица от "преписите" на "Историята", започната книга върху личността и делото на автора ѝ. Очакванията ми са - включените в юбилея начинания, начинът на подготовката и провеждането им - да се предпазят от постоянно възпроизвеждащи се банализирани юбилейни сценарии, залагащи предимно на външно ефектните ритуализирани клишета, на евтините емоционално-есеистични венчехваления. И толкоз...

Истина е - пишем ли, дори и сега, през 2011-2012 година за Паисий, няма как да останем безпристрастни и да загърбим емоционалната възбуда и интелектуалната възхита. Но в същото време е професионално престъпление, ако се задоволим с тях и не посегнем към все още "неосветените дворове" на неговото присъствие в целокупния ни живот като народ. Назряла е необходимостта подобни случаи да занимават цялата общественост единствено ако са налице предпоставките за задълбочаване и придвижване на познанията ѝ на по-високо равнище. Канонизираната личност от ранга на Паисий Хилендарски отдавна няма нужда от допълнителни или освежаващи образа ѝ ореоли, от банализирана есеистика. Това е правено стократно и запълва издадения солиден библиографски указател. От него се убеждаваме как автори по на 30-40 публикации, искрено и вдъхновено възхваляващи делото на Хилендареца, днес не предлагат нищо стойностно. Това е само едната страна на осъзнаваната потребност от живия му култ и тя е в ръцете на специалистите, които са длъжни да направят нужното. Другата, заговаряща с езика на продуктивното му присъствие в колективната памет - за съжаление, тя все повече се оказва подвластна на забравата, превръща се във функция на конюнктурната политика и бездуховността.

Почитта си новите поколения могат и трябва да я изразяват най-вече с овладяването на незасегнати територии на Паисиевия дял и място в процесите - били те политически, или културологични, народопсихологически или исторически, - които от практика на XVIII-XIX в., проверяват своята истинност до най-ново време. Онова, което все още предполага подхода към личността и делото му, не е пътят на усъмняването и дискредитирането, а доразгръщане и задълбочаване на представите, конкретизирането им в по-отдалечените, но съдържащи знака на присъствието, сфери на вътрешно-литературната приемственост. Хилендарецът Паисий като автор на "История славянобългарска" поставя началото не на низ от "възраждания", а на духовно-просветната пробуда на своя народ в конкретно-историческата ситуация от средата на XVIII в.

Българската литература на Новото време (XVIII-XIX век) не предлага друга своя творба, която да има толкова оскъдна "предистория", останала скрита за обкръжението на автора и за нас, и толкова богата, сложно-преплетена "история" в публичното пространство. Всъщност всеки от първите по време нейни преписи - Софрониевият, Жеравненският, Самоковският, Еленският - са в основата на живо интригуващи сюжети, чиято съвкупност съставя най-занимателния образ на макротекст в литературата ни. А нима същият извод не се отнася и за по-късно създадените - за няколкото Славейкови преписа, за т.нар. Болградски препис (от Бесарабия попаднал в щата Охайо), за Втория Самоковски препис, за Свищовския, за Бобчевия... Няма друго съчинение, дори и от впечатляващо тиражираните, което да ѝ съперничи по своеобразното ѝ криминализирано приключенско битие. Не познавам друга наша книга, която да се е радвала на такъв авантюристичен живот! За Паисиевата "История" това важи и в днешно време...

Създам я, преодолявайки големи трудности от лично-психологически, междуличностен и мултиетничен характер, имал ли е Паисий съзнанието, че "История славянобългарска" я очаква такъв дълъг път през десетилетията, такъв напрегнат живот в живота на следващите поколения? Ако въпросът ни изненада и завари неподготвени,

логично е да отговорим отрицателно. Но върнем ли се към текста, припомним ли си неколкократно изречените заклинания ("чети, препиши я, ... ако не можеш, дай да ти я препишат други") - отговорът трябва да е "Да". Провиденческата увереност, сотирологичният елемент са налице - те са обозначени отчетливо и категорично. И все пак!... "Историята" тръгва към читателя във времето, когато статутът на авторската личност е в нулевата си точка. А колкото до статута на текста, макар по наложените обстоятелства той да е вече проговорящ, все още липсват каквито и да е гаранции, осигуряващи реалния му дял в процесите.

Подготовката, завършването и разпространението на "История славянобългарска" е риск, самоволно поет от хилендареца Паисий, никого не ангажиращ сред неговото обкръжение, неочакващ каквато и да е подкрепа от властващите над него институции, И то риск, който не е отчетен от никого сред близките и съвременниците му в Хилендар и Зограф - с пълнотата на заряда си фактически подминат от две-три поколения, за да заговори истински на следващите. Опитите да се митологизира ролята на една или друга личност с предполагаемо съучастие от неговия кръг (братът Лаврентий, баба Фота от Самоков, рилското братство, архим. Йован Раич...) остават за сметка на своите автори. Стигналата до нас истина е жестоко осъдителна за другите, и обективно, категорично извисяваща величието на самотната му фигура.

Много от авторите видимо идеализират гражданската активност и духовнопросветния ръст на светогорското монашество през XVIII-XIX в. Истина е, че това става на фона на онази безпросветност, която приемаме, че властва по места. Но, от друга страна, така наложената картина подвежда монашеското братство под общ знаменател и по този начин биват оцетени тъкмо тези малко на брой негови представители, които с цената на много жертви са истинските "виновници" за подобна оценка. Благодарение именно на тяхната самопожертвователност, поети рискове и връхлетяващи ги трагични последици, е този общ "рейтинг", зад който са останалите стотици техни анонимни събратя. Украинецът В. Барски отбелязва през 1720 г., че в Хилендар божиите служители са 200 българи. Никифор и Йеротей - автори на документален сборник от 1822 г., сочат, че тогава в Хилендар пребивават 400 българи, а в Зограф - 250. Именно на този фон се осъзнава никого не дразнешното противоречие - хем Паисий е изключителната личност, хем монашеската общност като цяло е заредена с духовно-просветните идеи на своето време. Занимават ли ни точно съвременниците му - било в Хилендар, било в Зограф - справката за интереси на останалите в областта на книгите и литературата, съотнесена към общия им брой, е твърде скромна. В този смисъл той на практика стои много самотно в своето тогавашно обкръжение, осъзнава, че не може да намери полуофициална, публична подкрепа на начинанието си. И затова такъв изключително важен свод като "Хилендарската кондика" не отразява разпространението на "История славянобългарска", не съдържа знаци за по-особено, привилегировано положение на нейния автор сред другите.

Като явление, превърнало се в мит, и делото на Паисий бива засегнато от тенденциозни прочити и съмнителни тълкувания, от своего рода спекулации било в името на уж патриотични съображения, било в услуга на местнически претенции за обсебването му. В центъра на опити от този тип обикновено са въпросите за родното му място, за селището и годината на неговата смърт, за съдбата на черновата-автограф и обозначаването на ръкописабелова, за притежаването и принадлежността на отделни преписи. Стига се и до тяхното грубо политизиране - и то не от днес...

Читателят очаква позиция и в спора за родното място на Паисий - с проявите си от най-различно естество в значителна степен затлачил библиографията му. Станалата очевидна манипулация с повсеместното толериране на Банско, зад която стои учен от ранга на проф. Йордан Иванов, а и повярвалите му и продължаващи го в лицето на Мих. Ковачев, М. Арнаудов, П. Динев, Б. Ст. Ангелов и др. специалисти, би трябвало да направят скептик всеки, който се надява този въпрос да получи убедителен отговор. В дните на юбилея полемиката трябва да потърси решение в духа на съвременното необременено от съмнителни фактори мислене.

Би трябвало да се потърсят пътища за преодоляване и на непрецизирания подход към представата за формите на "История славянобългарска" и нейното ръкописно разпространение. Говори се за "преписи", за "преправки", за "сглоби", за "компиляции", за "редакции" и варианти... Истина е, че картината се е създавала в хода на десетилетията - непрограмирана, непредвидима, без наличието на институция, която да е поставила основите и да я контролира. Механизмът е стихнен, застава пред нас почти във фолклористичната си окраска, следващ по-скоро съображенията и хрумванията на отделни личности. Пък и е въпрос за близо четвъртвековното, нерегламентирано от никого, ръкописно разпространение на "История славянобългарска". Но съм сигурен и в друга една причина - непознаването и липсата на конкретни изследвания за част от текстовете, механичното прехвърляне на анотациите им от обзор в обзор.

Вече декларирах отношението си към обобщените форми на интерпретация на личността и делото на Паисий, налагащия се извод за изчерпаността на емоционално-есеистичния "речник" в неговата портретовка. Може би усилията трябва да се насочат към аспектите на контекстовото и на конкретното като негово обкръжение, върху прочитите на непривличали вниманието варианти на "Историята", на компилациите ѝ с "История во кратце о болгарском народе словенском" на Спиридон Габровски, които само са упоменавани и картотекирани, но не и анализирани и професионално категоризирани.

Днес е необходимо известно недоверие и към редица уж непоклатими истини, които дължим на предходниците. Един гласаторско-аналитичен разбор на оставеното от тях със сигурност ще даде интересни резултати. Включително и тоя - немалката вина именно на специалистите за банализирането на Паисиевата личност сред по-широката общественост, за неподкрепените с реални факти тенденциозно конструирани характеристики на неговия статут и обкръжение. Това го налага дори и само наскоро издаденият солиден корпус - "Хилендарската кондика от XVIII век" (1998). Впечатляващо е противоречието между онова, което е извлечено от нея до 1998 година в битността ѝ на уж ползван в условията на манастира ръкопис, характерът на цитираните данни, тяхната интерпретация спрямо онова, което тя предлага вече като официално и фототипно публикуван текст. Не твърдя, че примерите, които създават неверни представи, са винаги плод на преднамереност и спекулативност от страна на засегнатите автори. В редица от тях проговаря инерцията, предоверяване на вече изнесени данни, склонността да се тиражира онова, което способства за изграждането на култа, което вече е упоменато от даден специалист и не се нуждае от допълнителни уточнения и проверки.

Често в тази роля - на авторитетен познавач и радваш се на пълно доверие, се оказва ПРОФ. ЙОРДАН ИВАНОВ с изследванията си в книгите "Български старини из Македония" (1908), "Паисий Хилендарски. История славяноболгарская" (1914), включващи наистина много лични приноси, а за другото - неговите статии от по-късни години, намерили място в периодическия печат. Всичко онова, което той по време на престоеите си в Солун и Атон (1906-1911 г.) издирва като факти около личността на Паисий и "История славяноболгарска", е обобщено и намира място в изданието от 1914 г. В него ученият не се позовава и не цитира ръкописа на "Хилендарската кондика". Загърбил проблематиката в продължение на две десетилетия, той се връща към темата "Паисий" едва през 30-те години. Първо публикува "Ново известие за Паисиевия брат Лаврентий" (в. "Мир" от 24 август 1934 г.), по-късно, през 1938 година, печата още три статии. Две от тях интерпретират проблема през призмата на уж нови свидетелства, най-вече отправящи към "Хилендарската кондика".

Всъщност какво е станало междувременно, след като сме се убедили, че Й. Иванов лично не е проучвал този ръкопис? Ето какво пише самият той във в. "Зора" (15 февр. 1938 г.): "Сега вече имаме доста писмени съобщения за Паисий. Едни от тях бях събрал при второто си посещение на Света гора, други получих от Цариград, трети дължа на покойния йеромонах Герасим от Хилендар, четвърти на йером. Мартиниан от Зограф и особено най-вече на младия ни книжовник Михаил Ковачев, който неотколе беше в Света гора". Възниква въпрос, който, и да не получи отговор, трябва да бъде поставен - защо едва след като игумена-хилендарец Герасим е вече покойник, проф. Й. Иванов изважда на показ предоставените от него данни? Защо не отбелязва конкретно какви нови вести е доставил студентът му Михаил Ковачев - проблем, зад който се оказва, че дреме една, иначе официално документирана мистерия (вж. Ненов 2003: 32 и сл.).

Превръщайки в свое убеждение хипотезата, че Паисий Хилендарски е родом от Банско и е починал в 1798 г., през 30-те години проф. Й. Иванов много активно се връща към "темата", но чрез вестникарски тип статии. За редица от твърденията си той се опира неколкократно именно на т.нар. "Хилендарска кондика". Статиите изобилстват от цитати, неясно откъде взети, попадаме на обобщения за реда сред монашеското братство, за йерархията и конкретните позиции на Паисий, на брата му Лаврентий - доста произволно поднесени, предизвикващи подозрението, че или не е бил според очакванията ни добре запознат с манастирския ред, или съзнателно ни го представя в този му вид, за да обоснове твърденията си. Именно това ме подтиква да се върна към фактологията във въпросните статии, съотнесена към онова, което съдържа публикуваната вече "Хилендарска кондика". Първо ангажира вниманието статията "Родното място на отец Паисий се установява" (в. "Зора", бр. 5591 от 15.02.1938 г.). Тук са следните автори твърдения с преки позовавания на въпросния документ, който тогава е в ръкопис:

"В "Кондиката на Хилендар", гдето се говори за историка Паисий, последният се изтъква като йеромонах и проигумен Хилендарски до 1761 г. и като хилендарски таксидиот, който води гости за манастира от София, от Пловдив, от Златица. През 1762 г. Паисий се премества в Зограф и там остава до 1791 г. През това време до 1777 той се споменава с титула си проигумен и продължава своята таксидиотска длъжност от Зограф, като посещава солунските села във Вардарията, сетне Ловеч. Между 1777-1780 г. той отива в Ерусалим и през 1780 г. вече се подписва "хаджи" Паисий. Като проигумен хаджия той води през 1780 г. поклонници в Света гора от Пирот, в 1782, 1783 и 1785 г. пак от Пирот и пр. На 12 декември 1791 г. Паисий се връща от Зограф в Хилендар и като подарява 500 гроша, обещава се да остане до края на живота си там или, както е казано в Хилендарската кондика: "Какво се поврати в своя манастир х. Паисий йеромонах и одма е дал за проигуменство 500 гроша свои пари, та се поклони паки на Богородица Хилендарска, паки три пъти и вечно". В Хилендар Паисий продължил таксидиотската си дейност. През 1793 г. го виждаме в София, сетне в Самоков, отдето води гости в Хилендар. През 1798 г. Паисий умира на 76 год. възраст в Самоков, гдето бил отишъл да събира гости за поклонници в Света гора. ...В "Хилендарската кондика" при дата 3 юли 1798 г. четем: "Да се знай какво се яви в манастир дяк Марко, та се стори хабер от Самоков, какво се престави х. Паисий йеромонаха старца Хилендарски и се не поврати веке на Света гора. И са го копали в гроб отца поп Никола, за харно място. Бог да го прости - три пъти рекоа тука. Собрано от покойнаго х. Паисия йеромонаха в Самоков милостиня грош 720, а принесено без харчо грош 517 и три малки мъски со черги две". Що се отнася до родното място на Паисий, за това ни дава сведения същата "Хилендарска кондика" при дата 17 януари 1765 г. От там узнаваме, че Паисиевият брат Лаврентий дошъл с поклонници от Банско в Хилендар и оставили големи дарове на манастира... Ето съответната бележка в "Хилендарската кондика": "1765 лета, януария 17 ден, какво е дошел кир "проигумен Лаврентий сос поклонници от Банско и са дарили манастиро со сребърни три

кръстове и сос гроша 1153. И во той ден какво е обркъл на св. Богородица своята отцова кука во Банско за Хилендарски метох, за вечно да е така..." (цит. по Иванов 1982: 207-208).

Трябва да бъде извинен за този осъдително дълъг цитат - заради него ще спестя други конкретни позовавания. Истината е, че точно такива данни и свидетелства изобщо липсват във фототипното издание на "Хилендарската кондика". В този си вид е очевидно, че те с нищо не допринасят за изгражданя култ към Паисий и за изясняване на атмосферата и картината на неговото непосредно обкръжение в Хилендарската обител.

На така формулираните от Й. Иванов изводи и внушения ще се доверят редица негови съвременници, а и специалистите от следващите поколения. В книгата, която проф. МИХАИЛ АРНАУДОВ посвещава на великия Хилендарец (изд. 1942, 1962, 1972), срещаме твърдения в същия дух: "За отгъждествяването на Паисий Хилендарски от историята му с Паисий, брата на игумена Лаврентий, родом от Банско, ни помага вече съпоставянето на следните два текста... Вторият текст е извадка от новооткритата кондика (кодекс) на Хилендар. Тук четем: "1765 лето, януария 17 ден, какво е дошъл кир проигумен Лаврентие сос поклонници от Банско и са дарили манастиро...". Лаврентий ще да се е радвал на голямо уважение в манастира Хилендар, както показва избора му за "духовник", т.е. за изповедник на събратята си и на гостите, които са прибягвали до покаяние и изкупване на греховете си чрез наказание" (вж. Арнаудов 1972: 55-56).

Вече без да се позовава на "Кондиката", след като безкритично проследява всички упоменавания на светогорец с името Паисий в Хилендар и Зограф, акад. Арнаудов отбелязва: "На 12 декември 1791 година Паисий се връща от Зограф в Хилендар..." (Арнаудов 1972: 58). Така и не разбираме основанията за тази категоричност, според която излиза, че божият служител от Самоковска епархия и автор на "История славянобългарска", наричан винаги Хилендарски, прекарва цели 30 години от съзнателния, от зрелия си живот в манастира Зограф... И ако наистина завръщането му е станало през 1791 г., защо този факт не е отразен в текста на публикуваната "Хилендарска кондика"?

Активно включващ се в честванията, посветени на Паисий в рамките на половин столетие, писал вдъхновени предговори към "История славянобългарска", акад. ПЕТЪР ДИНЕКОВ съвсем естествено си бе извоювал авторитета на вещ познавач на неговото дело. Имам предвид първите му "заявки" от 1938 г. в този дух и десетките статии, които публикува до края на живота си (1992). Изданието на "Историята", което той прави през "юбилейната" 1938 г., е тиражирано и през следващите години (1942 - два пъти, 1945-та, 1946-та...). С присъщата си толерантност, превърнала се в негово сакрализирано качество в очите на неговите ученици-следовници, проф. П. Динеков и в тази нахенена от полемично напрежение територия запазва външно достолепие и неангажираност по въпроса за родното място на великия Хилендарец. Други негови, също с академична осанка събратя, си позволяват да вземат ясно декларирана страна в спора (напр. Боян Пенев, Иван Снегаров, Борис Йоцов) и изразяват несъгласията си, че това е град Банско. Обяснима е "сдържаността" на младия Динеков, но не и по-късно, когато е вече титулярът и авторитетът. Трябва да вярваме на един от студентите му, който е отбелязал следното за срещата си с него през 1962 г.: "Радушно ме прие професорът, говори колко буден е бил Самоковският край, но... въпросът за родното място на Паисий е решен от неговия професор Йордан Иванов" (вж. Ненов 2003: 96).

Друг автор, който ползва предлаганите данни от "Хилендарската кондика" чрез посредничеството на Йордан Иванов е проф. БОНЮ СТ. АНГЕЛОВ. Това той прави най-вече в книгата "История славянобългарска. Никифоров препис" (БАН, 1961). В нея, като приложение, той включва текст "Из Зографската и Хилендарската кондика", като декларира: "При решаване на въпроса за родното място на Паисий Хилендарски широко се използват сведенията, които се съдържат в Хилендарската и Зографската кондика... Тук аз ги обнародвам според преписа, който намерих в архива на акад. Йордан Иванов, съхраняван сега в Архивния институт при БАН" (Ангелов 1961: 191).

В първите пасажи от "Хилендарската кондика" (Ангелов 1961: 195) изрично се упоменава, че става дума за "парусия", започната от юни 1604 година и посочките са в тази насока. Абсурд е всеки от двамата да не знае разликите между "кондика" и "парусия" и неправомерността да се смесват данни от едното с данни от другото. Но тези свидетелства, които се предписват според това "приложение" на първото ("Хилендарската кондика"), включително и ключовата "записка" за дарението от проигумен Лаврентий на бащината му къща в Банско за метох на Светата обител (Ангелов 1961: 201), изобщо липсват в официално публикувания вид на този корпус. А би следвало за всички той да е меродавният. Без вина ли е виновен проф. Б. Ст. Ангелов като се е предоверил на ръкописни архивни страници, които други се кълнат, че изобщо не съществуват в наследството на Йордан Иванов? Както стана ясно - те липсват в издадената фототипно "Хилендарска кондика".

Така и литературен историк като проф. ВЕЛЧО ВЕЛЧЕВ обнадеждаващо ще тръгне с брошурата си "Отец Паисий и Цезар Бароний" (1944), за да завърши с двукратно издаван том (1981; 1987), който още с формулировките в съдържанието си, може да обезкуражи новото поколение читатели: "Паисий - вестител на националната правда", "В условията на класовата борба", "В идейната поляризация на епохата", "В Банско - на пътя между робството и свободата", "Жизнен подвиг в името на народа", "Изразител на възжеления и интереси на народните маси"... В тази си монография и той в същия дух репродуцира данни, макар и с редица уговорки и резерви, уж предлагани от "Хилендарската кондика". Предоверявайки се на предходниците си, така и не схваща, че в

случая става дума за един и същ ръкопис: "От записите на Хилендарската кондика и един запис от Хилендарския тефтер (ръкопис № 525 на Хилендарската библиотека) се установява, че Лаврентий довеждал поклонници и донасял помощи много пъти: през 1750 - от Видин, Ловеч и Котел, 1752 - от София, 1753 - от Ловеч и Русе, 1754 - от Калофер, 1756 - не означено от къде, но казано, че с него е дошъл хаджи Вълчо, 1757 - от Сливен, 1759 - от Разлог, 1759 - от Солун и Враца, 1763 - от София, 1764 - от Златица и Котел, 1764 - от Дупница, 1764 - от Банско, 1765, 17 януари - от Банско..." (вж. Велчев 1981: 190).

Нека се има предвид, че в така публикуваната "Хилендарска кондика" сред упоменаваните населени места, свързани с пребивавания на таксидиоти, изобщо липсва Банско, макар според привлечените тук "цитати" от 1765 г. в него да има дарена "къща за метох". Докато едно селище като Елена е упоменато 7 пъти, Видин - 6 пъти, Стара Загора - 7 пъти, Копривщица - 12, Панагюрище - 4, София - 10 и т.н. За кръга на Паисиевите близки също не се сбъдват очакванията ни: еднократно са документирани Лаврентий - тогава проигумен, а и хаджи Вълчо - без да е обозначен като банскалия и негов брат... Ако Паисиевата съдържаност спрямо тях може да бъде обяснена с някакви съображения, то за "Кондиката" те не са валидни.

Дано от цитатите и допълнителните уточнения е станало ясно, че така поднесените от ръкописа на "Хилендарската кондика" факти създават превратна представа за условията, при които Отец Паисий замисля и създава книгата си, за неговия статут сред монашеското братство, за духа и нравите, които се предписват на неговото обкръжение. Единствено цялостният публикуван автентичен текст на "Хилендарската кондика" е надеждната картина със свидетелствата си за тези и редица други моменти и аспекти на монашеския живот през Паисиевото време. И е нелепо случаите на липсващи конкретни данни за интересуващия ни автор на "История славянобългарска" да се запълват с произволни хипотетични твърдения, които трайно се настаняват в книги и статии, в паметта на поколенията. Така те се превръщат в задължителни топоси, върху които се гради представата за делото му. Вместо да извисяват и постигат истинския образ на неговата личност, те го принижават, убеждавайки ни, че идеята и практическата реализация на "История славянобългарска" са едва ли не резултат от вътрешно-ведомствени йерархии, от манипулативно конструирана атмосфера на изразено уважение, контакти и подвижничество, от ролите в живота му на други личности и пр.

Изложението дотук има предвид миналото, част от чиито практики не би трябвало да рецидивират в днешните ни усилия за поддържана памет към личността и делото на Отец Паисий Хилендарски. Че опасенията ми има вероятност да се оправдаят, в някаква степен го подсказват и факти от по-ново време.

Мнозина си спомнят скандала около черновата-автограф на "История славянобългарска", изнесена тайно от Зограф и донесена в София. Не съм убеден, че от тази шумотевица българската национална памет и консолидация на духа с нещо се извисиха и обогатиха, че познанието ни за делото на Паисий доби някакви нови измерения. Единственото, което можем да посочим като факт - това са екземпляри в някои библиотеки на томчето "Паисий Хилендарски. История славянобългарска. Зографска чернова 1762. Факсимилно издание. 1998". А за рядко допусканите до библиотеката на самата Света обител "Зограф" на Атон - да съпоставят визуално, във витрина, как изглежда "ръкописа-оригинал" до "ръкописа-менте"...

Отново с политически привкус бе съпроводено шумното оповестяване и категоризиране на т.нар. "Цариградски препис" през 1998 г. Подобни акции остават не само за сметка на пряко ангажираните в тях участници. Интересуващите се от съмнителния в тази насока резултат могат да потърсят осъществения през 2004 г. том, на чиято корица четем: "ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА. 1762. БЕЛОВА". На вътрешната страница формулировката е по-различна: "Препис-белова на Паисиевия автограф. Предадена на новобългарски език от Петър Динеков". Томът е придружен от студии на двама специалисти. Първата е с категорично говорещото заглавие "Беловата на "История славянобългарска" (с. 5-17), докато втората е с неутралния надслов "Преписът на "История славяно-българска" в Националния исторически музей" (с. 18-40). Не е трудно да се прецени доколко в случая става дума за непроявен професионализъм, и доколко - за ефектен, в основата си, спекулативен жест. На този фон има ли смисъл да напомним абсурдността на откровено подвеждащото твърдение, че Паисиевият текст според този препис (издаден през 2004 г.) е в "превод" на починалия през 1992 г. акад. Динеков, като същевременно буди недоумение фактът, че самият ръкопис е станал известен едва през 1998 г.

Предстоящият юбилей би трябвало да включи в обсега на усилията и "явлението Спиридон Габровски". Все още не разполагаме с аргументирано изградена представа за неговия интелектуален ръст, с убедителна концепция за качествата и заряда на създадената от него "История". Поне дотолкова - доколкото това е направено за Паисий... Разбира се, че е абсурдно да прибъгваме до тяхното противопоставяне. Редно е обаче специалистите да се окажат изразителите на онази оценка, която да конституира в нови параметри неговия дял в процесите, да защити предимствата на обогатения му исторически разказ, станал факт 30 години след Паисиевата "История", да узакони мястото му в т.нар. "преправки"-компиляции. Това се очаква, след като вече сме свидетели на осъществените преиздания на неговата "История" (фототипното, подготвено от проф. Боряна Христова през 1992 г., поднесеното на новобългарски от габровеца-поет Минчо Г. Минчев през 2002 г.). Именно на този фон звучат дискредитиращо и анахронично, да не кажа наивно-подвеждащо, опитите да бъде наричан ту "ученик", ту "сподвижник" и обикновен "последовател" на Паисий, както и непрецизираните оценки на известни специалисти, появяващи се и в наше време. На тях попадаме в сборник, единственият засега, посветен на автора на "История во кратце о болгарском народе

словенском". Той е плод на юбилейна конференция, ангажира Института за литература към БАН и Община Габрово, отпечатан през 1996 година. Основанията за категорична неудовлетвореност произтичат от залегналото във въвеждащия в сборника текст - "Йеросхимонах Спиридон в диалог с Паисий и Българското Възраждане" на проф. Дочо Леков. Признат за добър познавач на процесите, очевидно в случая авторът е подценил задачата си и ако изложението му не беше "програмно" за единственото издание, посветено на йеросх. Спиридон, не бих си позволил коментара. Но тук срещаме груби измислици и неточности, които могат да се мултиплицират и така да се популяризират превратни представи както за Спиридон, така и за автора на "История славянобългарска". Още на първата страница четем:

"Биографията на йеросх. Спиридон, творческата история на неговия ръкописен труд в определени аспекти са преплетени с жизненото и творческо битие на Паисий... бъдещият автор на "История во кратце..." прекарва в Атон, КЪДЕТО Е В КОНТАКТ С АВТОРА НА "ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА". Нещо повече, преди да потегли за Влашко, ТОЙ ПРЕПИСВА ЗАВЪРШЕНОТО ВЕЧЕ ПАИСИЕВО СЪЧИНЕНИЕ и с него след няколкогодишен престой в манастирите... Такава е в общ план творческата предистория и история на ръкописната творба на Спиридон, непосредствено свързана с Историята и личността на Паисий" (вж. Леков 1996: 5-6).

Не зная какви са били подбудите на проф. Дочо Леков, за да предложи тази височайша измислица на габровските слушатели на конференцията и читателите на сборника. Но върху нея се гради целия въвеждащ текст в юбилейното издание. Ще привлече още някои автори твърдения, които са в същия дух и нямат нищо общо с известните ни факти: "Под влияние на тези разговори, вероятно още в Атон Спиридон заживява с мисълта да напише историческо повествование, чрез което да защити, доразвие и ПОПУЛЯРИЗИРА ПРОКЛАМИРАНОТО ОТ ПАИСИЙ... НЕГОВИЯ СЪМИШЛЕНИК И КОНСУЛТАНТ"; "Паралелно с основните източници, които има под ръка... Спиридон ПО СЪВЕТА НА ПАИСИЙ СЕ ЗАПОЗНАВА ОСНОВНО И С "ДЕЯНИЯ ЦЕРКОВНАЯ И ГРАЖДАНСКАЯ" НА ЦЕЗАР БАРОНИЙ, ПРОУЧВА ХРОНИКАТА НА ВИЗАНТИЙСКИЯ ПИСАТЕЛ ИСАК (?) ЗОНАРА, ЛЕТОПИСА НА ДМИТРИЙ РОСТОВСКИ..."; "Спиридон проучва внимателно и двата предговора на "История славянобългарска" и т.н. Защото и в следващите страници, вече във връзка с габровеца Петко п. Манафов и неговия препис на Спиридоновата "История", срещаме произволни констатации като неразграничаването на тази личност от "даскал Петко Габровчето", т.е. училия в Габрово и учителствал за кратко в Търново Петко Лесичерски, или залегналата в твърдението: "Петко поп Манафов е носел при пътешествията си своя личен препис на Спиридоновата история от 1819 г. И естествено е да се предположи, че той му е СЛУЖИЛ КАТО УЧЕБНИК В НЕГОВАТА ПРЕПОДАВАТЕЛСКА ДЕЙНОСТ" (Леков 1996: 9).

Като пример за тревогите си с днешна дата по повод на предстоящия юбилей "250 години История славянобългарска", няма как да не засегна и включената на уводно място статия "Хилендарецът" в същия брой на в. "Словото днес". Малко е да се каже, че съжителството ѝ с текста, обявяващ решението на ЮНЕСКО, ме подразни и събуди познатите опасения. Нищо неестествено в основната цел на автора: "да припомним как "История славянобългарска" продължи да битува на Стария континент през последните десетилетия на отминалия XX век". Но веднага следва пасаж, който няма нищо общо с "темата", защото заговаря за един от нейните преписи, за т.нар. "Болградски препис". Създаден през първите десетилетия на XIX в. и попаднал в щата Охайо, той никога не е принадлежал на "Стария континент". Откривателят му, историкът проф. Джеймс У. Кларк наистина има дядо с името Джеймс Кларк, но той не е "живял в Цариград", а в Пловдив и Самоков. Самият внук, обвинен, че "не известил обаче по никакъв начин" за ръкописа, всъщност прави това още в докторската си дисертация, публикувана през 1937 г. в Харвардския университет, а по-късно го има предвид в свои статии за Паисий, печатани през 1954 и 1962 г.

Следващите редове ни предлагат нови недомислици. Те втъпват на читателя две грубо погрешни твърдения. Първото е, че "Болградският препис" бил предаден на "братята Матеичи в Хилендарския научен център в щата Охайо". Не познавам българист - бил той филолог, историк или публицист - като има предвид известните и заслужили слависти проф. Матей Матеич-баща и неговият син проф. Предраг Матеич, така обидно и незачитащо да ги нарече "братята Матеичи". В замяна на това - познавам машинописен екземпляр, а и публикуваната статия на г-жа Татяна Николова-Хюстън, посветена на същия ръкопис. Никъде не срещаме предписваното ѝ от автора и абсурдно по своя характер твърдение: "Тя установява, че става дума за ЕДИНСТВЕНА ПО РОДА СИ КОМПИЛАЦИЯ между "История славянобългарска" и "История во кратце..." на йеросх. Спиридон Габровски, писана три десетилетия след Паисий". Нали точно този тип компилации по брой започват да съперничат на класическите "преписи"...

Решил по този начин проблема с "Болградския", в следващия абзац авторът се насочва към "Жеравненския препис". Вече няма защо да ни изненада изобилието от подвеждащи твърдения, от сгрешени имена и неверни факти. Няма как да коментирам всичките, да привличам цитати. А го заслужава още първата фраза: "Той е изследван подробно от днешния наш възрожденец Илия Тодоров". Как този препис да бъде изследван "подробно" от наш съвременник (впрочем - починал през 1990 г.), след като самият автор по-долу сочи, че ръкописът е пропаднал безследно още в края на XIX в. От друга страна, все така произволно се твърди: "Преписът е известен като Венелиновият препис и понастоящем се съхранява в Руската държавна библиотека в Москва под инв. № 1022". Защо му е било необходимо на автора да преплита съдбата на "Жеравненския препис" с този, направен за Венелин по Зотовия през 1838-та, така и не става ясно. Напълно се разминават с истината и твърдения, че по него А. Д. Чертков си "прави работно копие", че "попада у Николай Тошковиц", че "по-късно го намира Марин Дринов" и пр. Върхът на

измислиците е фразата "Публикува го Георги Раковски със следната бележка...", след като всеки филолог знае, че първо издание на "Историята" (изключим ли "Царственика" от 1844) прави П. А. Лонгинов в Русия в 1885 г. Ще приключача, добавяйки само, че зад упоменаваното в статията име МУЗАРкевич се крие проф. Мурзакевич, а зад И. И. КуриЕ - известният колекционер Курис.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1961: Ангелов, Б. Ст. История славянобългарска. Никифоров препис. София: БАН, 1961.

Арnaudов 1972: Арnaudов, М. Паисий Хилендарски. Второ допълн. издание. София, 1972.

Велчев 1981: Велчев, Велчо. Паисий Хилендарски. Епоха, личност, дело. София, 1981.

Иванов 1934: Иванов, Й. Ново известие за Паисиевия брат Лаврентий. // Мир, 24 август 1934 г.

Иванов 1938: Иванов, Й. Родното място на отец Паисий се установява. // Зора, бр. 5591 от 15.02.1938.

Иванов 1982: Иванов, Й. Избрани произведения. Т. 1. София, 1982.

Леков 1996: Леков, Д. Йеросхимонах Спиридон в диалог с Паисий и Българското Възраждане. // Йеросхимонах Спиридон и ранната възрожденска историография. Габрово, 1996.

Ненов 2003: Ненов, Ив. Истината за родното място на Паисий Хилендарски. София, 2003.